

OP LEEFTIJD

Wetenschapsbeleid en seksediscriminatie

Margit van der Steen

'Toen ik in 1993 promoveerde was ik drieënveertig. De leeftijdsgrens bleek veertig te zijn, dus een postdoc-plaats kon ik wel schudden' (Wilminck, 1997, p.21). Ines Orobio de Castro, die hier aan het woord is, was niet de enige die na haar promotie 'te oud' bleek om haar wetenschappelijke loopbaan te kunnen vervolgen. Door het instellen van leeftijdsgrenzen voor postpromotie-banen, de zogenaamde postdoc-plaatsen, is meerdere onderzoekers het perspectief op een wetenschappelijke carrière ontnomen.

Het noemen van leeftijdsgrenzen in advertenties mag in Nederland, omdat de Algemene Wet Gelijke Behandeling (WGB) leeftijd niet noemt als discriminatiegrond. Gezaghebbende wetenschappelijke instellingen als de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen (KNAW) mogen formeel leeftijdsgrenzen hanteren voor de invulling van hun vacatures. Wie 'op leeftijd' is, kan van bepaalde functies worden uitgesloten.

Het maken van onderscheid op grond van sekse is wél bij wet verboden. Wanneer aangetoond kan worden dat een schijnbaar neutraal criterium als leeftijd een ongelijk effect heeft voor mannen en vrouwen, en vrouwen onevenredig zwaar worden getroffen door leeftijdsgrenzen, kan met een beroep op de wetgeving gelijke behandeling het stellen van leeftijdsgrenzen worden afgewezen. Het Nederlands Genootschap Vrouwenstudies (NGV), de beroepsorganisatie voor vrouwenstudies en gendervraagstukken, heeft leeftijdsdiscriminatie onlangs met succes aangevochten. In dit stuk wordt kort uiteengezet welke strategie het NGV gevolgd heeft, welke beweegredenen en argumenten een rol speelden en wat de – bedoelde en onbedoelde – effecten van deze aanpak zijn geweest.

De strategie

Al geruime tijd wordt NWO geconfronteerd met klachten over de leeftijdsgrenzen die zij hanteert bij het toekennen van subsidies. NWO bleek echter niet gevoelig te zijn voor deze klachten en dus waren meer indringende maatregelen geboden.¹ In de herfst van 1995 heeft het NGV een werkgroep ingesteld om leeftijdsdiscriminatie in de wetenschap aan te vechten.²

Een belangrijke kwestie in de beginperiode betrof de strategie: zouden juridische stappen volstaan, of zou ook politieke druk nodig zijn om gezaghebbende organisaties als NWO en KNAW te overtuigen? Leeftijdsdiscriminatie was op dat moment een politiek gevoelig issue. Voorbereidingen voor

wetgeving werden steeds uitgesteld vanwege de mogelijke verstrekkende gevolgen, bijvoorbeeld voor het stelsel van studiebeurzen. Daarom concludeerde de werkgroep dat het nog te vroeg was om op steun uit deze hoek te rekenen, en koos voor de juridische weg. Een 'gewone' juridische procedure via de rechter was echter ook vol hindernissen. Er moest een geschikte casus worden gevonden van iemand die uitsluitend vanwege de leeftijd was afgewezen en die bereid was te procederen. Bovendien bestond het risico dat de rechter op grond van de WGB, die leeftijdsdiscriminatie immers niet verbiedt, zou komen tot een negatieve uitspraak. Dit zou een legitimerend effect hebben op het beleid van NWO en KNAW. In dat geval was het NGV slechter af.

Een andere mogelijkheid was de Commissie Gelijke Behandeling (hierna: Commissie), die meer onderzoeksmogelijkheden heeft dan een rechter, om een oordeel te vragen. Een dergelijk oordeel, dat weliswaar niet bindend is, kan worden gevraagd op basis van vermeende discriminerende advertentieteksten. Deze weg bleek meerdere voordelen te hebben. Het was niet langer noodzakelijk een individuele gedupeerde onderzoeker te vinden die bereid is te procederen, omdat het NGV in haar hoedanigheid van beroepsorganisatie en belangenbehartiger de zaak aanhangig kan maken. Bovendien leek de kans op een gunstige uitspraak groter, en met een positief oordeel van de Commissie zou vervolgens met meer succes naar de rechter of politiek kunnen worden gestapt.

De middelen van het NGV waren – ondanks steun van het Landelijk Bureau Leeftijdsdiscriminatie – beperkt. Om de problemstelling te beperken is daarom gekozen voor één organisatie en één categorie banen: de postdoc-banen van NWO met leeftijdsgrenzen van 35 en 40 jaar. De keuze hiervoor werd vooral bepaald door de talrijke reacties uit de vrouwenstudies-gemeenschap. Met name de leeftijdsgrenzen voor de postdoc-plaatsen belemmeren vrouwenstudies-onderzoekers in hun loopbaan. Uit onderzoek van Van der Poel is naar voren gekomen dat de vrouwenstudies-onderzoekers gemiddeld 41,6 jaar zijn als zij promoveren. Deze specifieke groep wordt derhalve direct gedupeerd door de gestelde leeftijdsgrenzen van 35 of 40 jaar. Bovendien was er een NWO-advertentietekst³ die een uitzondering ten aanzien van de leeftijd toeliet indien een kandidaat over een vaste aanstelling beschikte. Deze uitzonderingsclausule is in ieder geval voor vrouwen nadelig, omdat zij aantoonbaar minder vaak over een vaste aanstelling beschikken. Deze gegevens waren voldoende aanleiding om naar de Commissie te stappen.

Omdat de Wet Gelijke Behandeling leeftijdsdiscriminatie toestaat, moest de werkgroep aannemelijk maken dat leeftijdsdiscriminatie een vorm van seksdiscriminatie is. Het Genootschap was tegen leeftijds grenzen in zijn algemeenheid, maar constateerde tevens dat vrouwen onevenredig zwaar worden getroffen door leeftijdsmaatregelen. Daarom was het gerechtvaardigd sekse als breekijzer te gebruiken om leeftijdsdiscriminatie aan te pakken.

Op 13 augustus 1996 werd de Commissie door het NGV gevraagd een oordeel te vellen over de leeftijds grenzen van postdoc-plaatsen bij NWO. De gelukkige omstandigheid deed zich voor dat tegelijkertijd een Groningse hoogleraar de Commissie vroeg om een oordeel over de leeftijds grenzen van NWO en KNAW. Beide zaken zijn bij elkaar gevoegd, en de KNAW werd alsnog betrokken bij de procedure die het NGV was gestart.

De argumenten van het NGV

Om de kans op een gunstige afloop te vergroten, was het belangrijk materiaal te verzamelen om het verzoek te onderbouwen. De keuze voor de Commissie impliceerde dat moest worden aangetoond dat met name vrouwen onevenredig zwaar worden getroffen door het hanteren van leeftijds grenzen. Het expertisecentrum op het gebied van vrouw en recht, het Clara Wichmann Instituut, adviseerde vooral cijfermatig onderbouwde argumenten in te zetten. Dit betekende dat argumenten zoals ongunstige beeldvorming en socialisatie van meisjes en vrouwen – die vooralsnog lastig te kwantificeren zijn – niet benut konden worden.

Het NGV besloot vooral in te gaan op de verschillen in het verloop van de *arbeids carrières* van mannen en vrouwen. De arbeidsparticipatie van mannen vertoont een stijging tot aan het dertigste jaar en blijft tot het vijfenvijftigste jaar zeer hoog. De arbeidsparticipatie van vrouwen vertoont een ander patroon. Tot ongeveer het vijfentwintigste levensjaar is er geen verschil in arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen, daarna daalt de arbeidsparticipatie van vrouwen sterk. Na het vijfendertigste levensjaar stijgt de arbeidsparticipatie van vrouwen weer enigszins en blijft dan stabiel tot aan het vijfenzestigste levensjaar. Ook in de wetenschap valt dit patroon te herkennen: vrouwen nemen in gelijke mate deel aan het wetenschappelijk onderwijs, maar na hun studie gaat slechts een beperkt deel promoveren. Uit gegevens van NWO zelf blijkt dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn in de hoogste leeftijdscategorieën van de postdoc- en oio-plaatsen.⁴

Een ogenschijnlijk neutraal criterium als leeftijd heeft niet alleen ongelijke effecten voor mannen en vrouwen, maar pakt ook verschillend uit voor diverse *wetenschapsgebieden*. Er bestaan namelijk grote verschillen in promotieleeftijd en promotiecultuur tussen de verschillende disciplines. Binnen de alfa- en gammawetenschappen is de gemiddelde promotieleeftijd vanouds hoger dan die in de technische en medische wetenschappen. Gezien de reeds genoemde cijfers voor

vrouwenstudies (met een gemiddelde promotieleeftijd van ruim 41 jaar) zijn de leeftijds grenzen een regelrechte bedreiging voor het vakgebied, omdat ze tot een 'lost generation' kunnen voeren.

Tot slot heeft het NGV de Commissie gewezen op het feit dat het volgens NWO in de 'normale' NWO-competitie niet om 'harde' leeftijds criteria gaat, maar om 'richtsnoeren'. Dit leidt tot ondoorzichtigheid en *willekeur bij de selectieprocedure*. De advertentie waaruit bleek dat van de leeftijdseis afgevoerd kon worden wanneer de kandidaat over een vaste aanstelling beschikte, maakte duidelijk dat leeftijd niet in alle gevallen een hard criterium was. Bovendien is in dit geval zeker sprake van indirecte seksdiscriminatie.

Het oordeel

Nadat de partijen hun zaak schriftelijk en mondeling hadden toegelicht, stelde de Commissie op 13 oktober 1997 haar eindoordeel vast.⁵ De Commissie concludeerde dat NWO indirect onderscheid maakt naar geslacht door bij de aanstelling van oio's en post-docs leeftijds grenzen te stellen en dus in strijd handelt met artikel 1A lid 1 Wet Gelijke Behandeling van mannen en vrouwen. Dit oordeel was gebaseerd op de volgende overwegingen.

De Commissie deelde de argumentatie van het NGV dat vrouwen vaker dan mannen hun carrière onderbreken dan wel in deeltijd werken vanwege zwangerschap, moederschap en zorgtaken en dat zij hierdoor een onevenredig nadeel ondervinden van leeftijds grenzen bij de opbouw van hun carrière. Dit geldt evenzeer voor vrouwen met een wetenschappelijke opleiding. Bovendien heeft de Commissie aanvullend onderzoek gedaan, waaruit blijkt dat ongeveer 70 tot 80 procent van de voor deze zaak relevante categorie vrouwen het eerste kind na het 28e levensjaar kregen. In de twaalf jaar na de geboorte van het eerste kind zal het merendeel van de vrouwen hun loopbaan (gedeeltelijk) onderbreken. Dit blijkt onder meer uit het feit dat er ruim vier keer zoveel vrouwen als mannen in deeltijd werken. Het merendeel van de hoogopgeleide vrouwen zal dus pas na het 40e levensjaar volledig beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt, in dit geval voor oio- en postdocaanstellingen. Op grond van deze en door het NGV en NWO verzamelde gegevens concludeerde de Commissie dat vrouwen inderdaad zwaarder worden getroffen dan mannen door leeftijds grenzen van 35 of 40 jaar, en dat er dus sprake is van indirect onderscheid naar geslacht.

Vervolgens moest de Commissie besluiten of het indirecte onderscheid naar geslacht objectief gerechtvaardigd was. Dit betekende dat de Commissie moest beoordelen of het doel dat NWO met het onderscheid wil bereiken niet discriminerend is, dat de middelen om dat doel te bereiken voorzien in een werkelijke behoefte van NWO, en dat die middelen geschikt en noodzakelijk zijn om dat doel te bereiken. Als dit het geval is, is onderscheid naar leeftijd namelijk niet verboden.

De Commissie stelde dat het doel dat het NWO wil berei-

ken – het stimuleren van fundamenteel en toegepast onderzoek – niet discriminerend is en voorziet in een werkelijke behoefte. De Commissie heeft daarna gekeken of de middelen om dit doel te bereiken – te weten leeftijdsgrenzen – ook geschikt en noodzakelijk zijn. NWO voerde drie motieven aan voor het hanteren van deze leeftijdsgrenzen: een wetenschappelijk motief (leeftijdsofbouw van de onderzoeksgroep), een maatschappelijk motief (oudere onderzoekers kunnen minder gemakkelijk een baan vinden na afloop van hun onderzoek en leveren dus minder rendement op) en een economisch motief (oudere onderzoekers die geen baan hebben na hun aanstelling kosten NWO meer wachtgeld waardoor er minder geld kan worden besteed aan onderzoek).

De Commissie achtte het argument van de leeftijdsopbouw van de onderzoekgroep evenwel te algemeen en niet zwaarwichtig genoeg om te dienen als rechtvaardiging van een indirect onderscheid naar sekse. Wat betreft het waarborgen van een zo hoog mogelijk rendement van de onderzoeker stelde de Commissie dat rendement niet alleen afhankelijk is van te verwachten dienstjaren, maar ook van factoren die niets met leeftijd te maken hebben, zoals intellectueel niveau, kennis en motivatie. Ook dit argument kon het onderscheid dus niet rechtvaardigen. Tenslotte oordeelde de Commissie dat alleen het economische motief overbleef ter ondersteuning van leeftijdscriteria. Op basis van vaste jurisprudentie was dit argument op zichzelf niet voldoende als zelfstandige rechtvaardigingsgrond voor indirect onderscheid. Het feit dat van leeftijdseisen afgeweken kon worden in geval van een vaste aanstelling maakte in de ogen van de Commissie de argumenten met betrekking tot rendement en leeftijdsopbouw arbitrair. Bovendien beschikte de Commissie over gegevens waaruit bleek dat het criterium van een vaste aanstelling zelf discriminerend is: van het wetenschappelijk personeel van NWO hadden slechts 13 van de 813 vrouwen (1,6%) een vaste aanstelling, tegen 1912 van de 2186 mannen (87,5%).⁶

Op basis van deze bevindingen concludeerde de Commissie dat het middel van leeftijdsgrenzen niet geschikt of noodzakelijk is om het doel van NWO te bereiken. Dat geldt zowel voor de centrale programma's 'Talent', 'Pionier' en 'Spinoza' als voor de overige programma's. De Commissie stelt dat de aangevoerde redenen zeer algemeen en niet overtuigend zijn. Aan de vereisten van een objectieve rechtvaardigingsgrond voor indirect onderscheid is niet voldaan, dus is er sprake van een verboden indirect onderscheid naar geslacht, volgens de Commissie. Ook het feit dat onderzoekers met een vaste aanstelling niet hoeven te voldoen aan de leeftijdscriteria kan op gespannen voet staan met de Wet Gelijke Behandeling, zo stelt de Commissie, wederom in aansluiting op de argumenten van het NGV.

De Commissie deed NWO de aanbeveling om in de programma's een uitdrukkelijke uitzonderingsmogelijkheid op te nemen voor geschikte vrouwelijke kandidaten die vanwege hun zorgtaken de leeftijdsgrens overschrijden. De Commissie

zag echter als meest eenvoudige oplossing dat NWO geheel af zou zien van de leeftijdsgrenzen voor oio- en postdoc-aanstellingen; dit mede in verband met de in voorbereiding zijnde wetgeving op het gebied van leeftijdsdiscriminatie.

Conclusie

De strategie om indirecte seksdiscriminatie te gebruiken als breekijzer voor het bestrijden van leeftijdsdiscriminatie heeft effect gesorteerd. Bovendien is door een gezaghebbende commissie vastgesteld dat er geen objectieve rechtvaardiging is voor het hanteren van leeftijdsgrenzen door NWO en is aanbevolen het hanteren van leeftijdsgrenzen achterwege te laten. Deze conclusie doet recht aan de oorspronkelijke inzet van de procedure – namelijk het tegengaan van leeftijdsdiscriminatie – en daarom is het NGV blij met deze uitspraak. Het feit dat de Commissie zich niet heeft beperkt tot de postdoc-plaatsen en de zaak gevoegd heeft bij een zaak waarin de KNAW betrokken was, maakt dat het oordeel een veel verder strekkende invloed heeft dan alleen de postdoc-plaatsen van NWO. Dit is onverwachte winst.

Naar aanleiding van de Commissie-uitspraak zijn NWO en KNAW daadwerkelijk begonnen met het afschaffen van leeftijdsgrenzen voor post-promotieplaatsen. Verdere juridische of politieke stappen om het oordeel af te dwingen kunnen achterwege blijven. De procedure heeft dus daadwerkelijk iets opgeleverd voor onderzoekers 'op leeftijd' – vrouwen en mannen – die hun loopbaan aan de universiteit willen vervolgen. Het is te verwachten dat ook universiteiten hun aanstellingsbeleid aanpassen en hun leeftijdscriteria voor interne AIO- en postdocprogramma's laten vervallen. Bovendien heeft de procedure de schijnwerpers geplaatst op de discrepantie tussen de biologische leeftijd en de 'wetenschappelijke leeftijd'. Deze kwestie verdient verdere uitwerking, mede omdat zij raakt aan het beoordelen van de kwaliteit van het werk van onderzoekers.

Naast deze positieve effecten is er bezorgdheid over de aanbeveling dat voor vrouwen met zorgtaken een uitzondering gemaakt kan worden. Het is niet duidelijk hoe deze aanbeveling volgt uit de tekst van het oordeel, omdat hierin het indirecte onderscheid in zeer algemene termen wordt vastgesteld. Zorgtaken spelen een rol in de achterstelling van vrouwen in de wetenschap, maar er zijn meer factoren, ook aan de kant van de instituties, die belemmerend werken voor vrouwen. Ongunstige beeldvorming en slechtere aanstellingen zijn hiervan voorbeelden. Deze factoren gelden ook voor vrouwen zonder kinderen.

De aanbeveling van de Commissie maakt duidelijk dat er risico's zitten aan het gebruik van seksdiscriminatie om leeftijdsdiscriminatie te bestrijden, omdat vrouwen opnieuw op het moederschap kunnen worden vastgepind. Daarom is het beter om leeftijd als aparte discriminatiegrond in de Algemene Wet Gelijke Behandeling op te nemen. Het is hoog tijd dat hierover politieke besluitvorming plaatsvindt.

Vraagstukken rond leeftijd krijgen de laatste jaren lang-

zaam maar zeker meer aandacht. Binnen vrouwenstudies heeft dit zich nog nauwelijks vertaald in aandacht voor de verwevenheid van gender en leeftijd. Het zou mooi zijn als het nieuwe *Tijdschrift voor Genderstudies* hierin verandering zou kunnen brengen.

Literatuur

Poel, A. van der (1996). *De kracht van kapitaal. Een onderzoek naar de invloed van menselijk en sociaal kapitaal op inkomen en tevredenheid bij gepromoveerden op het gebied van vrouwenstudies*. Universiteit Utrecht.

Poel, A. van der (1997). Gepromoveerden vrouwenstudies op de arbeidsmarkt. *NGV-Nieuwsbrief*, februari.

Sociale Atlas van de Vrouw Deel II Arbeid, inkomen en faciliteiten om werken en zorg voor kinderen te combineren (1993). Alphen aan de Rijn: Sociaal en Cultureel Planbureau, Samson.

Wilmink, M. (1997). *Adieu Alma Mater. Nieuwe loopbaanperspectie-*

ven na een promotie vrouwenstudies. Utrecht: Nederlands Genootschap Vrouwenstudies.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld *Universiteitsblad Universiteit Utrecht*, 1996, 27 juni, p. 5.
2. De werkgroep bestond uit Mineke Bosch, Isabel Hoving, Cindy Maatje, Margit van der Steen en Tineke van Vleuten. Het Genootschap is de werkgroep veel dank verschuldigd voor hun grote inzet en betrokkenheid.
3. Het betreft hier een vacature bij de Stichting voor Historische Wetenschappen, kenmerk NWOp95/094/Eh6.
4. Dit blijkt uit cijfermateriaal voor oio's en postdoc-plaatsen dat NWO de Commissie Gelijke Behandeling ter beschikking heeft gesteld. Verder is materiaal ontleend aan de *Sociale Atlas van de Vrouw, deel II* en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Brinkmans Cumulatieve Bibliografie van Nederland.
5. Oordeel 97-108.
6. *NWO Facts* (1995) tabel 14.